

İLAHIYYAT

BƏHAI DİNİNİN TEOLOJİ ƏSASLARINI TƏŞKİL EDƏN BƏZİ
ANLAYIŞLARIN TƏHLİLİ

A.B.CƏFƏROV

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
a.jafarov9@gmail.com

Bəhai dininin teoloji əsaslarını təhlil etməklə müəllif onun məlum dinlərin daxilində təriqət deyil, Müstəqil Dünya Dini olduğunu əsaslandırır. İbrahimi dinlərlə (İudaizm, Xristianlıq, İslam), xüsusən də İslamla teoloji oxşarlığına baxmayaraq, bəzi əsas anlayışlar – “Yaradılış”, “İnsanın yaradılışı”, “Qiyamət”, “Dirilmə”, “Məhşər”, “Dünyanın sonu” və s. Bəhai dinində fərqli mənalar kəsb edir.

Müsəlman ölkəsi İranda yaranmasına baxmayaraq, Xristianlıq İudaizmdən və ya İslam Xristianlıqdan fərqləndiyi kimi, Bəhai dini də İslamdan fərqlənir. Hələ XIX əsrin ortalarında Babi və Bəhai dini təlimləri və onların Peyğəmbərləri – Bab və Bəhaullahın Yazıları və şəxsiyyəti tədqiqatçıları vaxtaşırı özünə cəlb edirdi. Babilik təliminin ilk tədqiqi Peterburq Universitetinin professoru Mirzə Kazım Bəyə məxsus olmuşdur. Mirzə Kazım Bəyin “Bab və babilər” əsəri 1865-ci ildə nəşrdən çıxmış, bir il sonra fransız dilinə tərcümə edilmişdir. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində M.A.Qamazov, M.F.Axundov, B.R.Rozen, E.Q.Braun, A.Q.Tumanski, B.A.Dorn, A.A.Jukovski, S.İ.Umanes, C.E.Esslemont və başqaları yazılarında Babi və Bəhai təlimləri haqqında məlumat vermişlər [12, 28; 13, 54-55].

Bəhaullah ilə şəxsən görüşmüş E.Q.Braun ilk dəfə Bəhai təlimini İslamdan fərqləndirərək onu müstəqil din kimi göstərmişdir. Halbuki sonralar bəzi nüfuzlu tədqiqatçılar Bəhai dinini İslam təriqəti kimi qiymətləndirmiş və onun müstəqil dini təlim olmasını görə bilməmişdilər.

XX əsrin əvvəllərində Bəhai dininə maraq Bəhaullahın oğlu və Bəhai dinində üçüncü nüfuzlu şəxs - Əbdül-Bəha ilə bağlı olmuşdur. İngilis şərqşünası C.E.Esslemont Əbdül-Bəhanın Bəhai dinində tutduğu məqama nəzər yetirmiş, Onun haqqında daha ətraflı məlumat vermişdi. Xüsusi təhsili olmayan, həyatının cox hissəsini məhbəs və sürgünlərdə keçirmiş, lakin fars, ərəb, türk dillərini mükəmməl bilən Əbdül-Bəha tədqiqatçını özünün dərin teoloji bilikləri, fəlsəfi və etik fikirləri, mütərəqqi ictimai baxışları və rasionel düşüncə tərzii ilə heyrləndirmişdi [11, 5-6].

Əbdül-Bəha tədqiqatçılara Bəhai Yazılarının, həmçinin Tövrət, İncil, Quran mətnlərinin şərhçisi kimi də tanışdır. Bəhai dininin Peyğəmbərlərinin – Bab və Bəhaullahın, həmçinin əvvəlki dinlərin Müqəddəs Yazılarındakı metaforlardan, rəmzlərdən ibarət olan və yaxud kifayət qədər anlaşılmayan mətnlərin anlamı Əbdül-Bəha tərəfindən açıqlanmışdır [5, 131; 6, 357-358; 7, 291; 8, 72-73; 9, 553].

Qeyd etmək lazımdır ki, yarandığı gündən bu günə kimi Bəhai dininə aid bütün

Müqəddəs Yazılar, dinin əsas Şəxsiyyətlərinin (Bab, Bəhaullah, Əbdül-Bəha, Şövqi Əfəndi) əlyazmaları, məktubları, tarixi hadisələrin protokollaşdırılmış sənədləri, şərh-lər, izahlar, fotoşəkillər və həcmi yüz cildlərlə ölçülən digər sənədlər diqqətlə toplan-laraq Beynəlxalq Bəhai Mərkəzinin Arxivində qorunub saxlanılmışdır. Bu tədqiqat-çının işini asanlaşdırmaqla yanaşı, tədqiqatın obyektivliyini artıran əhəmiyyətli amil sayılmalıdır. Bəhai dinindən əvvəlki dinlərin tədqiqi üçün bu cür imkanlar demək olar ki, yox dərəcəsidir; belə ki, Budda təliminin həqiqi mahiyyətini izah etmək, İsa Məsih və Zərdüşti Peyğəmbərin həyatı ilə bağlı hadisələrin həqiqi xronikasını göstər-mək, Krişnanın tarixi şəxsiyyət olmasını əsaslandırmaq olduqca çətindir. Hətta Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı və şəxsiyyəti haqqında kifayət qədər məlumatlar olsa da, İslam tarixinin ilk dövrləri ilə bağlı bir çox məsələlərin həqiqi izahını bu gün vermək mümkün deyildir.

Hazırda dünyada mövcud on bir əsas "canlı" dindən yalnız İslam (VII əsr) və Sihhizmin (XVI əsr) tarixi yüz illiklərlə, qalan dinlər – Hinduizm, Buddizm, Caynizm, Daosizm, Konfusiçilik, Sintoizm, Zərdüştilik, İudaizm və Xristianlıq min illiklərlə ölçülür. Bəhai dini bu dinlərlə müqayisədə çox cəvandır (160 il). Onun formalaşma-sında sonuncu tarixi mərhələ yalnız 1963-cü ildə Bəhai dininin Ali Ruhani və İnzibati Mərkəzi - Uca Ədalət Evinin qurulması ilə sona çatıb. Bu baxımdan, Bəhai dininin öyrənilməsi dinşünas alimlərə onun timsalında dinlərin yaranma və formalaşma mərhələlərini araşdırmaqdan ötrü geniş imkanlar açır.

Bəzi tədqiqatçıların araşdırmalarında Bəhai Dini yalnız olaraq "İslami təriqət", "İslamda reformasiya hərəkatı" və yaxud "dinlərarası ekumençiliyə çağırış" kimi göstərilmişdir. Hansısa dini təlimin müstəqil olması onun boş yerdə yaranması demək deyildir. Bir dinin özündən əvvəlki dinin teoloji bazisində yaranması bütün dinlər üçün ümumi qanunauyğunluqdur; Buddizmin əvvəlki Hinduizmin (Brahmanizmin) teoloji bazisində yaranması və bu təlimin artıq müstəqil din şəkilində Tibet, Çin, Yaponiya, Cənubi-Şərqi Asiyaya yayılaraq, bu ölkələrin xalqları üçün çox güclü mədəni amilə çevrilməsi buna əyani misal ola bilər. Fəynilə Hinduizm özündən əvvəl nazil olmuş Brahmanizmin, o isə daha qədim din olan Veda inancının teoloji bazisində formalaşmışdır.

İlkin xristianlıq dövründə (I-II əsrlər) İsa Məsihin şagirdləri və ardıcılıarı Onun dini təlimini İudaizm çərçivəsində təbliğ edirdilər və təqribən iki əsr ərzində müa-sirləri Xristianlığa İudaizmdən ayrılmış qol kimi baxmışdır. Xristianlıq yalnız Müqəddəs Yazıları, təşkilatı strukturu, ayin və mərasimlər sistemi formalaşdıqdan və nəhayət, qeyri-səmit mənşəyli xalqlar və etnik qruplar bu təlimi qəbul etdikdən sonra müstəqil din kimi tanınmışdır.

Şübhəsiz, Bəhai dini İslamın teoloji bazisində formalaşmış dini təlimdir. Onun İslamın mədəni kontekstində yaranması, bir çox cəhətlərinə - tarix, dil, terminologiya və qismən teologiya məsələlərində bu dinə yaxınlığını müşahidə etmiş ilk tədqiqatçılar onu yalnız olaraq İslam təriqətlərləri sırasına daxil etmişlər. Bununla belə, teoloji mahiyyətinə görə Bəhai dinini İslamın məzhəb və cərəyanlarına aid etmək mümkün deyildir. Bu müddəanı, yəni Bəhai təliminin İslam təriqəti deyil, müstəqil din olmasını şərtləndirən bəzi əlamətlər aşağıdakılardır:

Birinci əlamət: Bu təlim, bəzi tədqiqatçıların təkidiyə baxmayaraq, İslamı inkişaf etdirmək və ya onu müasirləşdirməyi bir məqsəd kimi qarşısına qoymamışdır. Bunu Bəhai yazılarının təhlili də təsdiq edir. Ona görə də, Bəhai təlimini Martin

Lüterin “Reformasiya hərəkatı” (XVI əsr) ilə eyniləşdirmək və yaxud onu İslam daxilində reformasiya hərəkatı kimi təqdim etmək obyektivlikdən uzaqdır. Bəhai dinində ruhanilərin olmaması, bu təlimin yalnız ona məxsus bir sıra anlayışlar və başqa dinlərdə analoqu olmayan nadir İnzibati Sistem və digər əlamətlərdən ibarət teoloji bazis ilə ortaya çıxması, onun İslamda hansısa dəyişikliklər etmək və ya ona hansısa yeniliklər gətirmək marağında olmadığını, əksinə Bəhai təliminin bütövlükdə din anlayışında və insanların dini baxışlarında köklü dəyişikliklər etmək istədiyini göstərir.

İkinci əlamət: Bəhailər Qurani-Kərimi Allahın nazil etdiyi Müqəddəs Vəhy kitabı hesab etsələr də, O Bəhai dini üçün teoloji əsas və qanunlar mənbəyi deyildir. Bəhai dininin əsasını və onun qanunlarının mənbəyini Bəhai dininin banisi Bəhəullahın nazil etdiyi Vəhy Kitabı (Kitabi-Əqdəs) və digər Müqəddəs Yazılar təşkil edir. Bəhai dini təliminə görə, Məhəmməd (ə) Əhdinin zamanı hicri tarixi ilə 1260-cı ildə (miladi 1844-cü il) bitmiş, Bəhəullahın zühuru ilə bəşəriyyətin tarixində Yeni Vəhy Tskili başlamışdır. Hələ 1848-ci il Bədəşt konfransında bu yeni təlimin tərəfdarları yeni Vəhyin mahiyyətini dərk edərək İslam qanunlarının ləğv edildiyini bəyan etmişdilər (bu dinin ardıcılı, azərbaycanlı şairə qadın Tahirə Qürrətüleynin konfransa cadrasız gəlməsi buna bariz nümunədir). Beləliklə, İslamın ən böyük əhkamı - İslamın bəşəriyyət üçün sonuncu din olması konsepsiyası - bəhailər tərəfindən qəbul edilmir. Ona görə də, Bəhai dinində mərkəzi mövqedə Məhəmməd (ə) deyil, Bəhəullah durur. Beləliklə, Bəhəullahın vasitəçiliyi ilə yeni İlahi Əhdin - Bəhəullah Əhdinin bağlanması və Bəhai dini ardıcıllarının öz inanclarını hansısa din daxilində təriqət deyil, müstəqil din, özlərini isə Allahla bağlanmış Yeni Əhdin sazişçisi hesab etməsi bəhai inamının əsasını təşkil edir [10, 217];

Üçüncü əlamət: Namaz, oruc və digər ibadət qaydalarının İslamdan fərqli şəkildə icra edilməsi, namaz mətnin fərqli olması, ərəb dilində deyil (həmin dildə nazil olmasına baxmayaraq), milli dillərdə qılınması, namaz zamanı üzün qiblə kimi xüsusi səmtə - İsrail ərazisində yerləşmiş Bəxçiyə- Bəhəullahın bu dünyada sonuncu Vəhy məkanına yönəldilməsi və s. xüsusi qeyd edilməlidir:

Dördüncü əlamət: Bu dinə məxsus xüsusi təqvimin (19 gündən ibarət ay və 19 aydan ibarət il) və vaxt hesabının (tarix 1844-cü ildən hesablanır və həmin il Bəhai Erasının başlanma ili hesab edilir), müqəddəs yerlərin (İranda Şiraz şəhəri – Həzər Babın zühur məkanı, İraqda Bağdad – Bəhəullahın Öz Missiyasını elan etdiyi yer, İsraildə Hayfa və Əkka şəhərləri – Bəhəullahın həbs, sürgün və süud, həmçinin Dinin Ali Təsisatların yerləşdiyi yerlər) bayramların, həmçinin özünəməxsus kəbin və dəfn qaydalarının olması onu İslamdan fərqləndirir;

Bəhai dini mövcud dinlərin teoloji bazisi əsasında “*mexaniki*” şəkildə quraşdırılmış və yaxud hansısa dinləri birləşdirməyə çalışan hərəkat da deyildir. Ona məxsus bəzi anlayışların universal xarakteri, dinlərarası dialoq və əməkdaşlığa can atması, dini dözümlü təbliğ etməsi və Bir Ümumi Din - dinlərin ruhani əsaslarının bir olması konsepsiyasından çıxış etməsi, dinlərarası təşkilatı birləşməyə çağırış və yaxud hansısa dinlərin “*simbiozunun*” yaratmaq cəhdi kimi başa düşülməməlidir. Qeyd edək ki, ayrı-ayrı müstəqil dinlərdən “*simbioz din*” yaratmaq və yaxud din daxilində mövcud təriqətləri birləşdirmək cəhdləri dünya praktikasında dəfələrlə olmuşsa da, onların təcrübəsi uğursuzluqla nəticələnmişdir; İranda V əsrdə zərdüşti və xristian təlimləri əsasında manilik təlimini yaratmaq istəyi, XVI əsrdə Hindistanda İslam, brahmanizm,

sufilik, xristianlıq, zərdüştilik əsasında Əkbərin (Babur sülaləsinin üçüncü hökmdarı) sinkretizmi, XVIII əsrdə Nadir şahın İranda şiəliklə sünniliyi birləşdirmək cəhdi buna sübutdur. Ona görə də, Bəhəullah *“Rəbbin bütün dünyanın sağalması üçün müəyyən etdiyi əsas məlhəm və ən güclü vasitə bütün dünya xalqlarının bir ümumi Əmrdə, vahid bir Dində birləşməsidir”* dedikdə mövcud dinlərin mexaniki birləşdirilməsini deyil, Bəşəriyyətin Yeni İlahi Vəhyin daşıyıcısı olan Bəhai dinini qəbul etməsini nəzərdə tutduğu şübhə doğurmur.

Hər bir dində Allahın mahiyyəti, Dünyanın yaranması və sonu, İnsanın yaradılışı, İnsanın ruhu və ölümdən sonrakı həyat, Əhd və digər anlayışlardan ibarət teoloji əsasları vardır. İbrahimi dinlər (Yəhudilik, Xristianlıq, İslam) bəzi fərqli cəhətlərinə baxmayaraq, çox oxşar teoloji əsaslara malikdirlər. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Allahın maddi dünyanı (materiyanı) yaratması.

2. Adəm və Həvva, Cənnət və Cəhənnəm, mələklərlə bağlı anlayışlar.

3. Allahın zaman-zaman insanları Tövhidə və əməlisalehliyə dəvət edən Peyğəmbərlər göndərməsi (hər üç dində İbrahim peyğəmbərin məqamı xüsusi vurğulandıqına görə İbrahimi dinlər adlanırlar).

4. Axır-zaman Peyğəmbərinin (yəhudilikdə-Musa, xristianlıqda-İsa Məsih, İslamda – Məhəmməd) və Xilaskarın (yəhudilikdə-Maşiax, xristianlıqda- İsanın ikinci zühuru, İslamda-Mehdinin) gəlişi.

5. Qiyamət ilə bağlı fəvqəlhadisələrin (Günəşin qaralması, Ayın parçalanması, ulduzların yerə tökülməsi, ölümlərin qəbirlərdən qalxması və s.) baş verməsi, insanların əməllərinə görə bir qisminin Cənnətə, digər qisminin isə Cəhənnəmə göndərilməsi ilə bağlı təsəvvürlər.

Bəhai dini İslamın teoloji əsaslarında yaranmasına və bir çox cəhətlərinə - dil, terminologiya və qismən teologiya məsələlərində bu dinə yaxınlığına baxmayaraq, İslam və digər İbrahimi dinlərdə mövcud təsəvvür və anlayışların bu təlimdə tamamilə fərqli izahı vardır.

Allahın mahiyyəti. Bəhai təliminə görə Allah dərk edilməzdir. Bəhəullah öyrədir ki, məhdud qeyri-məhdudu anlama bilməz. İnsanlar Allahın mahiyyətini dərk edə bilməsələr də onlar İlahi Reallığın mövcudluğuna inana bilərlər. Bəhəullah yazır: *“İnsan İlahi Mahiyyəti dərk edə bilməz, lakin özünün mühakimə və müşahidə qabiliyyətinin, Dinin ona verdiyi intuisiya və duyuma qüvvəsinin köməkliyi ilə Allaha inana və Onun mərhəmət bəxşişlərini aşkarlaya bilər”*.

Əbdül-Bəha yazır: *“Bil ki, Həqiqi Vahid Allah bütün xəlq edilmiş varlıqlardan ayrılan və onlar üzərində ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksələn O Kəsdir. Bütün Kainat Onun şöhrətinin əksidir. O Öz xəlqetdiklərindən asılı deyildir və onlardan üstündür. İlahi Birliyin həqiqi mənası bundadır...Bütün mövcud olanlar Ondan asılıdır və aləmdəki hər şeyin mövcudluq mənbəyi Ondan törəyir”*.

Yaradılış. Bəhai təliminə görə maddi dünya (materiya) məkanca sonsuz, zaman etibarilə əbədidir. Onun nə vaxtsa “yoxluqda yaradılması” və ya nə vaxtsa zamanın sonunda “yox edilməsi” anlayışı tamamilə yalnız təsəvvürdür. Allah Əbədi və Əzəli olduğu kimi, Onun xilqəti də əbədi və əzəlidir. Bəhəullah yazır: *“Xilqət haqqında sualın barədə. Bil ki, xilqət əzəldən olub və həmişə də olacaq. Onun əvvəlinin başlanğıcı və axırının sonu yoxdur. Maddi aləmin sonu barəsində sualına gəldikdə isə bu məsələnin anlaşılması müşahidəçilərin baxışından asılıdır. Bir mənada o,*

sonludur, başqa bir mənada isə bundan üstündür. Allah əzəldən olub və həmişə də olacaq. Xilqət də həmçinin. Aləmlər bəzə də sual vermişdin. Bil ki, həqiqətən, Allahın tükənməz aləmləri vardır və onların sonu yoxdur. Onları Hər şeyi Bilən və Hikmət Sahibi olan Allahın Özündən başqa heç kəs əhatə edə bilməz. Hər bir sabit ulduzun öz planetləri və hər bir planetin öz məxluqatı var, hesablayanlar onları saymaqda acizdir..." [1, 100].

Əbdül-Bəha materiyanın əbədi və əzəli olmasına aşağıdakı açıqlamanı vermişdir: "Bil ki, ruhani həqiqətlərin başa düşülməsi üçün ən çətin amillərdən biri varlıq aləminin, yəni bu sonsuz Kainatın başlanğıcının olmaması haqqında həqiqətdir. Bilin ki, xilqətsiz Xaliq qeyri-mümkündür və qəyyumluq altında olan olmasa, Qəyyum da olmaz, çünki Allahın bütün adları və atributları varlıqların olmasını tələb edir. Əgər heç bir məxluqatın mövcud olmadığı bir zamanı təsəvvür etmək mümkün olsaydı, onda belə təsəvvür Allahın Özünü inkar etmək olardı. Əgər nə vaxtsa mütləq yoxluq hökmranlıq etmiş olsaydı, bu zaman varlıq da mövcud ola bilməzdi. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, Tək olan Allahın Mahiyyəti, yaxud, başqa sözlə desək, Xaliqin mövcudluğu əbədi və əzəlidir, yəni Onun nə əvvəli, nə də sonu vardır, deməli, varlıq aləminin də nə əvvəli, nə sonu var..."

Kainatın hansısa bir hissəsində "İlkin partlayışı", xaos və yaradılışı və yaxud əksinə, dağılma, parçalanma və məhv olmanı xatırladan proseslər müşahidə edilə bilər. Bu hal sonu olmayan Kainata bütövlükdə şamil deyildir. Əbdül-Bəha bu haqda da yazır: "Mümkündür ki, Kainatın müəyyən bir hissəsi olan dünyalardan biri dağılsın, lakin digər dünyalar öz mövcudluğunu davam etdirəcəklər. Bir halda ki, dünyalardan hər birinin öz başlanğıcı var, deməli, onun sonu da vardır; belə ki, hər bir birləşmənin həm bütün məcmusunun, həm də ayrı-ayrı hissələrinin dağılması labüddür. Fərq yalnız ondadır ki, biri tez, digəri isə tədricən dağılır; lakin birləşmə yolu ilə yaranmış şeyin heç zaman parçalanmaya məruz qalmaması mümkün deyildir".

İnsanın yaranması. Bəhai təlimində Allahın insanı xəلق etməsi anlayışı da məlum dinlərdən fərqlidir. Təbiətdəki digər canlılar kimi insan növü də Allahın iradəsi ilə milyon-milyon illər ərzində çox bəsit formadan inkişaf edərək mürəkkəbləşmiş və müasir insan formasına düşmüşdür. İnsan embrionu ana bətnində, özünün ilkin inkişaf mərhələlərində balıq və ya sürünən canlının əlamətlərini daşısa da, o balıq və ya sürünən deyil, insan olduğu kimi, insan növü də milyon-milyon illər ərzində inkişafının müxtəlif dövrlərində zahirən başqa canlılara bənzərsə də, Allahın iradəsi ilə anlaşılmaz gizli qüvvəyə malik xüsusi növ olmuşdur. Bəhai təlimindəki bu müddəə Çarliz Darvinin insanın təbii seçmə yolu ilə meymundan yaranması nəzəriyyəsinə əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu məsələyə açıqlıq gətirən Əbdül-Bəha yazır:

"Tamamilə aydındır ki, bizim Yer kürəmiz indiki vəziyyətinə bir dəfəyə düşməyib, o, hal-hazırki kamilliyinə gəlib çatanadək tədricən müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. İnsan öz mənşəyinin başlanğıcında Yer bətnində, ana bətnindəki embrion kimi yavaş-yavaş böyümüş və inkişaf etmiş, bir formadan başqa formaya keçərək, indiki gözəlliyinə və kamilliyinə, indiki quruluşuna və qüdrətinə gəlib çatmışdır. Ehtimal ki, əvvəllər o, belə gözəl, qamətli və zərif olmamış və yalnız tədricən bu surətə, bu formaya, bu gözəlliyə və bu qamətə yiyələnmişdir. İnsanın Yer üzündə mövcud olduğu ən ilkin vaxtlardan onun müasir vəziyyətinə, quruluşuna və formasına çatana qədər, şübhəsiz ki, uzun müddət lazım olmuşdur. Lakin öz mənşəyinin lap başlanğıcında da insan xüsusi növ olmuşdur. Əgər yox olmuş orqanların izlərinin, həqiqətən, insan

bədənində hələ də mövcud olduğunu hətta etiraf etsək belə, bu, heç də insan növünün dəyişkənliyini və bənzərsiz olmamasını sübut etmir. əksinə, yalnız insan orqanlarının, onun forma və xarici görünüşünün dəyişkənliyini və kamilləşməsini bildirir, o özü isə həmişə xüsusi növ, yəni heyvan deyil, insan olmuşdur”.

İnsanın yaradılışı ilə bağlı İbrahimi dinlərin teoloji bazisində xüsusi yeri olan **Adəm bə Həvva hekayətinə** Əbdül-Bəha aşağıdakı açıqlamanı vermişdir: *“Əgər biz bu hekayəni camaatın anladığı hərfi mənada qəbul etsək, onda bu son dərəcə qeyri-adi hekayədir. Ağıl onu nə anlaya, nə təsdiq edə, nə də təsəvvür edə bilər, çünki məsələnin belə qoyuluşu, bu cür təfərrüat, belə davranış və məzəmmət düşüncəli adama, xüsusilə də bu sonsuz Kainatı belə mükəmməl formada və bu ucsuz-bucaqsız dünyanı belə mütləq qanunauyğunluqda, belə ciddi nizamlı və mükəmməlliklə yaradan Allah-taalaya xas deyildir. Buna görə də, qadağan olmuş ağacın meyvəsini yeyib Cənnətdən qovulan Adəm və Həvva haqqında hekayəni rəmzi mənada qəbul etmək lazımdır. İlahi sirləri özündə saxlayan bu hekayənin böyük mənası var və o, heyrətamiz şərhlərə malik ola bilər”.*

“Zamanın sonu”, “Qiyamət” və “Dirilmə”. Başqa dinlərin teoloji bazisində Zamanın Sonu, Qiyamət və Dirilmə ilə bağlı təsəvvürlərin xüsusi yeri vardır. Həmin dinlərin Müqəddəs Kitablarında axır-zamanda fəvqəlhadisələrin baş verəcəyi haqqında geniş məlumat verilmişdir. Qurani-Kərimdə deyilir: *“Ulduzlar sönəcəyi: Göy yarılacağı: dağlar parça-parça olub dağılacağı (Əl-Mursəlat, 8-10)... Günəş sarılib büküləcəyi zaman: ulduzlar səpələnəcəyi zaman: vəhşi heyvanlar bir yerə toplanacağı zaman: ruhlar qovuşacağı zaman: göy qopardılacağı zaman (Əl-Təkvir, 1-3, 5, 7, 11)... Yer özünə məxsus bir şiddətlə lərzəyə gəlib titrəyəcəyi zaman: Yer öz yükünü çıxardıb atacağı zaman: Məhz o gün yer öz hekayətini söyləyəcəkdir – Allahın ona etdiyi Vəhy ilə! (Əz-Zilzal, 1-5)... Göyün buludla parçalanacağı gün (Əl-Furqan,25)... Sən göyün aşkar bir dumana bürünəcəyi günü gözlə (Əd-Duxan,10)...”.*

Oxşar ayələri İncildə də oxuyuruq. İsa Məsih buyurur: *“Fəqət o günlərin məşəq-qətindən dərhal sonra Günəş qaralacaq. Ay işığı verməyəcək, ulduzlar göydən düşəcək və göylərin qüdrətləri sarsılacaq. O zaman insan Oğlunun əlaməti göydə görünəcək: o vaxt yer üzünün bütün qəbilələri şivən qaldıracaq və İnsan Oğlunun göyün buludları üzərində qüdrət və əzəmətlə gəldiyini görəcəklər” (Matta, 24:29-30).*

Bəhəullah “İqan” kitabında izah edir ki, “Günəş”, “Ay”, “ulduzlar”, göydə və yerdə baş verən digər əlamətlər haqqında söylənməmiş bu xəbərlər rəmzi mənə daşıyırlar və hərfi mənada başa düşülməməlidir. Peyğəmbərlər ilk növbədə bunları fiziki deyil, ruhani anlaşımlara aid etmişlər. Onlar Qiyamət Günü ilə əlaqədar olaraq Günəş barəsində danışarkən Həqiqət Günəşini, yəni Peyğəmbəri nəzərdə tuturlar. Günəş ən böyük işıq mənbəyidir. Musa yəhudilər üçün, İsa xristianlar üçün və Məhəmməd (ə) müsəlmanlar üçün belə Günəş olmuşdur. Beləliklə, Allahın hər bir Zühurunun gəlişi Qiyamət Günüdür [2, 45-46; 3, 12-13; 4, 35].

Müqəddəs kitabların bu və ya digər yerlərində işlənmiş **“Dünyanın Sonu”** ifadəsi Qiyamət Günü gələn kimi dünyanın gözlənilmədən dağılması demək deyildir. Bu ifadənin düzgün tərcüməsi **“Əsrin başa çatması və ya Dövrün sonu”** deməkdir. Bəhai təliminə görə Bəhəullahın gəlişi bizim yaşadığımız bütün dünya üçün ən böyük Qiyamət Günüdür. Peyğəmbərlər deyəndə ki, Günəş qaralacaq, bu, o deməkdir ki, bu Mənavi Günəşlərin - Peyğəmbərlərin saf təlimləri yalnız təsəvvürlərlə, yalnız anlayışlarla və xurafatlarla bulandırılacaq və millətlər zülmət içində çaşıb qalacaq. Dini

rəhbərlər və ruhanilər kiçik işıq mənbəyi olan Ay və ulduzlar kimi adamları ruhlandırılmalı və onlara düzgün yol göstərməlidirlər. Deyəndə ki, Ay işığı itirəcək və qana dönəcək və ulduzlar göydən yerə töküləcəklər, bu, o deməkdir ki, ruhanilər – mollalar, kilsə başçıları hörmətdən düşəcək, dini və siyasi çəkişmə və münaqişələrə qoşulacaq, ruhani niyyətlərdən uzaqlaşaraq, dünyəvi qayğılarla məşğul olcaqlar.

Bəhaullahın təbirincə bu xəbərlərin mənası, heç də bir izahla məhdudlaşmır və onların bu rəmzlərlə şərh edilə bilən digər mənalara da mövcuddur. Bəhaullah buyurur ki, “Ay”, “Günəş” və “ulduzlar” anlayışı başqa mənada hər bir dinin müəyyən etdiyi qanunlara və qaydalara tətbiq edilir. Belə ki, sonrakı hər bir Vəhydə əvvəlki dinin bütün mərasimləri, formaları, adətləri və göstərişləri dövrün tələblərinə uyğun olaraq dəyişdirilir və bu baxımdan “Günəş” və “Ay” dəyişilir və “ulduzlar” yerə tökülür.

Qiyamət Günü, həm də **Dirilmə Günüdür** – ölümlərin diriləcəyi gündür. Bəhai təliminə görə, “dirilmənin” kobud fiziki bədənə heç bir əlaqəsi yoxdur. Əgər bədən ölmüşsə, deməli, artıq onun işi bitmişdir. O çürüyür və onun hissələri həmin bədəni yaratmaq üçün heç zaman birləşmirlər.

Dirilmə-Peyğəmbərlər vasitəsilə nazil olmuş İlahi Kəlam sayəsində insanın mənəvi həyata doğulmasıdır. Onun dirilib ayağa qalxdığı qəbir – nadanlıq və Allaha etinasızlıq, cəhəlat qəbridir. Dirilmə Günü iyirmi dörd saatdan ibarət olan gün deyil, o Bəhaullahın gəlişi ilə başlamış və hal-hazırkı dünya dövrünün bitəcəyi vaxtadək davam edən bütöv bir eradır. O indiki sivilizasiyanın bütün izlərinin Yer üzündən silinməsinə və İlahi Sivilizasiyanın – Azadlıq, Sülh və Ədalət cəmiyyətinin qurulmasına qədər davam edəcəkdir.

Xeyir və şər. Bəhaullah izah edir ki, bütün Kainatda yalnız bir qüvvə, məhz, məhəbbət və mərhəməti tükənməz olan Qüdrətli Allahın xeyir-dua qüvvəsi mövcuddur. Buradan belə görünür ki, Şər, özünün bütün təzahürlərində pozitiv mahiyyət deyil, Xeyrin olmaması və ya onun azlığıdır. Işığın olmaması nə qədər zülmətdirsə, Xeyrin də olmaması şərdir. Buradan belə görünür ki, əvvəlki dinlərdə “Şeytan”, “İblis”, “Satana” adları altında tanınan avtonom şər qüvvənin mövcudluğu Bəhai dini tərəfindən qəbul edilmir. Şeytan və ya iblis insanın fiziki mahiyyəti, nəfsi-həvası və ya nadanlılığı ilə bağlı metafördür. Belə bir alternativ şər qüvvə mövcud deyildir.

Əgər insan pis hərəkət edərsə, bu o deməkdir ki, onun alçaq, heyvani təbiəti yüksək ruhani təbiəti ilə müqayisədə daha çox inkişaf etmişdir. Belə insan onu əhatə edənlərin köməkliyi ilə özünün yüksək olan cəhətini inkişaf etdirməlidir.

Bütün insanlar üçün istəyin olması təbiidir. İstək hətta uşaqlarda da vardır. İstək əgər həmin şəxs və ya bəşəriyyət üçün bütövlükdə yaxşılığa istiqamətlənibsə, təqdirdə layiqdir. Çünki istək Allah tərəfindən insana verilmiş, daha çox əldə etmək cəhdi və ya impuls olub, insana daha çox bilik əldə etmək, xasiyyətini düzəltmək və Allaha yaxınlaşmaq imkanı verir.

Xeyir – Allahın göstərişlərinə əməl etmək, şər -isə bu göstərişlərdən xəbərdar olub, bilə - bilə ondan üz çevirməkdir. Bəhaullah Allahın rəhmətini qeyd etməklə yanaşı, həmçinin aydın şəkildə göstərir ki, insan öz qüvvəsindən və qabiliyyətlərindən istifadəyə və ya sui-istifadəyə görə fərdi məsuliyyətdən də canını qurtara bilməz.

ƏDƏBİYYAT

1. Həzrət Bəhaullah. Qurdun oğluna məktub. Bakı: Göytürk, El-Alliance, 2003, 176 s.
2. Həzrət Bəhaullah. Kitabı-İqan. Bakı: Göytürk, El-Alliance, 1998, 119 s.

3. Həzrət Bəhaullahın Yazılarında seçmələr. Bakı: Göytürk. El-Alliance. 2009. 345 s.
4. Bahà'u'llah. The book of Certitude. Wilmette, Ill.: Baha'i Publishing Trust. 1985, 59 p.
5. 'Abdul-Baha'. Paris Talks. London: Baha'i Publishing Trust, 1979, 208 p.
6. 'Abdul-Baha'. Baha'i World Faith, p. 546 p.
7. 'Abdul-Baha'. Selections from the Writings of 'Abdul-Baha'. Haifa: Baha'i World Centre, 1978, 467p.
8. 'Abdul-Baha'. The Promulgation of Universal Peace. Wilmette, Ill.: Baha'i Publishing Trust. 1982, 347p.
9. 'Abdul-Baha'. Tablets of 'Abdul-Baha', Vol. II, 675 p.
10. Shoqi Effendi. God Passes By. Wilmette, Ill.: Baha'i Publishing Trust. 1979, 456 p.
11. С.Е.Есслемонт. Вəһаиһәһ вə Yeni Era. Bakı: 2000. 267 s.
12. Cəfərov Azər. Вəһаиһәһ дини Азəрбайсанда. Bakı: Тəһсил, NPN. 2004. 80 s.
13. Cəfərov Azər. Вəһаиһәһ Dini. Bakı: Nurlan, 2005. 160 s.

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПОНЯТИЙ, СОСТАВЛЯЮЩИХ ТЕОЛОГИЧЕСКУЮ ОСНОВУ ВЕРЫ БАХАИ

А.Б.ДЖАФАРОВ

РЕЗЮМЕ

Анализируя теологические основы веры Бахаи, автор указывает на то, что она является независимой Мировой Религией, а не сектой какой-либо из ныне известных. Несмотря на теологическую схожесть с Авраамовскими религиями (Иудаизм, Христианство, Ислам), особенно с Исламом, некоторые основополагающие понятия, такие как «Сотворение», «Сотворение человека», «Судный день», «Воскресение», «Конец света» и т.д. в учении Бахаи имеют в корне отличное толкование.

ANALYSIS OF SOME CONCEPTIONS COMPOSING THEOLOGICAL BASIS OF BAHAI FAITH

A.B.JAFAROV

SUMMARY

The author, analyzing the theological basis of the Baha'i Faith, indicates that it is not a sect of any present well known religion, but an independent world religion. In spite of the similarity with Abraham Religions (Judaism, Christianity, Islam, especially with Islam), some of the basic conceptions in the Baha'i Faith such as "creation", "the creation of the man", "the judgement day", "the resurrection" etc. have radically different interpretations.